© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING ZAMONAVIY NUTQDA QO‘LLANILISHI

Ibroximjonova Shaxnoza Ilhomjon qizi
Turan International University talabasi
shaxnozaibroximjonova06@gmail.com
Jonbo‘tayeva Zumradxon Abdujabborovna
Turan International University
Filologiya kafedrasi dotsenti v.b.(PhD)

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada frazeologik birliklarning lingvistik xususiyat lari, zamonaviy o‘zbek nutqida qo‘llanish imkoniyatlari hamda ularning nutqning ta’sirchanligi, obrazliligi va mazmuniy boyligini oshirishdagi o‘rni yoritiladi. Shu- ningdek, frazeologizmlarning kundalik muloqot, badiiy adabiyot, ommaviy axbo -rot vositalari va internet kommunikatsiyasidagi qo‘llanishi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: frazeologiya, frazeologik birlik, ibora, turg‘un birikma, ko‘chma ma’no, nutq madaniyati, obrazlilik, zamonaviy kommunikatsiya, internet tili, lingvistik tahlil.

АННОТАЦИЯ. В данной статье рассматриваются лингвистические харак теристики фразеологических единиц, их использование в современной узбекской речи и их роль в повышении выразительности, образности и богатства речи. Также анализируется использование фразеологизмов в повседневной коммуникации, художественной литературе, средствах массовой информации и интернет-коммуникации.

Ключевые слова: фразеология, фразеологическая единица, выражение, устойчивое сочетание, подвижное значение, речевая культура, образность, современная коммуникация, язык интернета, лингвистический анализ.

ABSTRACT. This article examines the linguistic characteristics of phraseological units, their use in contemporary Uzbek speech, and their role in enhancing the expressiveness, imagery, and richness of language. It also analyzes the use of phraseologisms in everyday communication, fiction, mass media, and online communication.

Keywords: phraseology, phraseological unit, expression, fixed phrase, fluid meaning, speech culture, imagery, modern communication, Internet language, linguistic analysis.

KIRISH

Til jamiyat hayotidagi o‘zgarishlar bilan birgalikda rivojlanib boradigan murakkab ijtimoiy hodisadir. Insonlar o‘zaro muloqot jarayonida nafaqat so‘zlarning bevosita ma’nosidan, balki ko‘chma ma’no va obrazli ifodalardan ham foydalanadilar. Ana shunday til vositalari orasida frazeologik birliklar alohida o‘rin tutadi. Ular xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, urf-odatlari va milliy tafakkurini o‘zida mujassam etgan holda nutqning mazmuniy hamda uslubiy imkoniyatlarini kengaytiradi. Frazeologik birliklar tarkibidagi so‘zlar odatda o‘zaro barqaror munosabatda bo‘lib, umumiy holda yaxlit ma’no anglatadi. Masalan, “ko‘z yumdi”, “boshi osmonga yetdi”, “yuragi orqasiga tortdi”, “og‘ziga talqon solmoq” kabi iboralarni olaylik. Ushbu birikmalarni faqat tarkibidagi so‘zlarning lug‘aviy ma’nosi orqali tushunib bo‘lmaydi. Ularning mazmuni ko‘chma ma’no asosida shakllanadi. Shu sababli frazeologik birliklarni to‘g‘ri anglash va o‘rinli qo‘llash nutq madaniyatining muhim belgilaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda jamiyatda axborot almashinuvi tezlashgani, raqamli texnologiyalar keng tarqalgani va muloqot shakllari ko‘paygani sababli frazeologik birliklarning qo‘llanish doirasi ham o‘zgarib bormoqda. Ular kundalik suhbatlarda, badiiy asarlarda, televideniye va radio chiqishlarida, internet nashrlarida hamda ijtimoiy tarmoqlardagi yozishmalarda faol ishlatiladi. Ayrim iboralar yangi vaziyatlarga moslashib, qo‘shimcha uslubiy ma’no kasb etadi. Shu bilan birga, internet muloqotida an’anaviy iboralarning qisqartirilgan,

© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

o‘zgartirilgan yoki hazil mazmunida ishlatilgan shakllari ham uchraydi. Frazeologik birliklarni zamonaviy nutq nuqtayi nazaridan o‘rganish ularning faqat grammatik va semantik xususiyatlarini emas, balki ijtimoiy hamda kommunikativ vazifalarini ham aniqlash imkonini beradi. Ayniqsa, o‘zbek tilida milliy o‘ziga xoslikni saqlash, nutqning ifodaviyligini oshirish va yosh avlodning til madaniyatini rivojlantirishda frazeologizmlarning o‘rni katta. Maqolaning maqsadi frazeologik birliklarning asosiy xususiyatlarini yoritish, ularning zamonaviy nutqdagi qo‘llanish shakllarini tahlil qilish va samarali foydalanishning uslubiy jihatlarini aniqlashdan iborat.

Frazeologiya tilshunoslikning turg‘un so‘z birikmalari, ularning ma’nosi, tuzilishi, kelib chiqishi va nutqda qo‘llanish xususiyatlarini o‘rganuvchi bo‘limidir. Frazeologik birliklar ikki yoki undan ortiq so‘zdan tashkil topishi mumkin, biroq ular nutqda ko‘pincha yaxlit ma’noli birlik sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday birikmalarning ma’nosi tarkibidagi so‘zlarning alohida ma’nolari yig‘indisiga teng bo‘lmasligi bilan ajralib turadi. Masalan, “ko‘ngli tog‘dek ko‘tarildi” iborasi insonning ruhiy holati yaxshilangani, xursand bo‘lgani yoki umidga to‘lgani ma’nosini anglatadi. “Qo‘li ochiq” iborasi esa qo‘lning jismoniy holatini emas, balki saxiylik xususiyatini bildiradi. “Boshi qotdi” birikmasi muayyan masalani hal qilishda qiynalish yoki nima qilishni bilmay qolish holatini ifodalaydi. Ushbu misollar frazeologik birliklarda ko‘chma ma’no muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Frazeologik birliklarning muhim xususiyatlaridan biri ularning turg‘unligidir. Turg‘unlik ibora tarkibidagi so‘zlarning muayyan tartibda va o‘zaro bog‘langan holda qo‘llanishida namoyon bo‘ladi. Masalan, “og‘ziga talqon solmoq” iborasi jim turish yoki gapirmaslik ma’nosida ishlatiladi. Uni tarkibiy qismlarga istalgancha o‘zgartirish iboraning tanish shaklini va anglatayotgan ma’nosini buzishi mumkin. Biroq ayrim frazeologizmlar nutq vaziyatiga qarab grammatik o‘zgarishlarga uchraydi. Masalan, “ko‘ngli ko‘tarildi”, “ko‘nglim ko‘tarildi” yoki “ko‘ngillari ko‘tarildi” shakllarida shaxs va son bilan bog‘liq o‘zgarish kuzatiladi. Frazeologik birliklarning yana bir xususiyati obrazlilikdir. Ko‘plab iboralar inson tanasi a’zolari, tabiat hodisalari, hayvonlar yoki kundalik turmushga oid tasavvurlar asosida shakllangan. “Yuragi keng”, “ko‘z qorachig‘idek asramoq”, “ilonning yog‘ini yalagan” kabi ifodalarda obrazli tasvir muhim ahamiyatga ega. Bunday birliklar fikrni oddiy bayondan ko‘ra ta’sirchanroq ifodalashga yordam beradi. Frazeologizmlar semantik xususiyatlariga ko‘ra turli munosabatlarni ifodalaydi. Ular quvonch, qayg‘u, hayrat, g‘azab, qo‘rquv, ishonch, shubha va boshqa ruhiy holatlarni ifodalashi mumkin. Masalan, “yuragi orqasiga tortdi” qo‘rquvni, “boshi osmonga yetdi” quvonchni, “tepa sochi tikka bo‘ldi” esa kuchli hayajon yoki dahshatni bildiradi. Bunday ifodalar suhbatdoshga ma’lumot berish bilan birga, so‘zlovchining munosabatini ham yetkazadi. Frazeologik birliklar milliy-madaniy xususiyatlarni saqlashi bilan ham ahamiyatlidir. Ularning ko‘pchiligi xalqning tarixiy turmushi, mehnat faoliyati, urf-odatlari va hayotiy tajribasi bilan bog‘liq. Shu sababli bir tildagi iborani boshqa tilga so‘zma-so‘z tarjima qilish har doim ham to‘g‘ri natija bermaydi. Tarjimada iboraning lug‘aviy shaklidan ko‘ra, anglatgan mazmuni va nutqiy vazifasini saqlash muhimdir. Zamonaviy tilshunoslikda frazeologik birliklar faqat tayyor va o‘zgarmas ifodalar sifatida emas, balki muayyan kommunikativ vaziyatda turlicha uslubiy vazifa bajaradigan birliklar sifatida ham o‘rganiladi. Ayrim iboralar kinoya, hazil yoki tanqidni ifodalash uchun ishlatiladi. Demak, frazeologizmlarning ma’nosi va ta’siri ularning tuzilishiga qo‘shimcha ravishda, nutq vaziyati, so‘zlovchining maqsadi va tinglovchining til tajribasiga ham bog‘liq.

Kundalik muloqotda frazeologik birliklar fikrni qisqa, tushunarli va ta’sirchan ifodalash uchun keng qo‘llanadi. Insonlar suhbat jarayonida o‘z his-tuyg‘ularini, munosabatlarini va baholarini ko‘pincha iboralar yordamida ifodalaydilar. Masalan, “ko‘nglim joyiga tushdi” iborasi xavotirning yo‘qolganini, “qo‘li kalta” moddiy yoki amaliy imkoniyatning cheklanganini, “til topishmoq” esa

© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

o‘zaro kelishish va yaxshi munosabat o‘rnatishni bildiradi. Bunday iboralarning asosiy afzalligi shundaki, ular kengroq mazmunni ixcham shaklda ifodalash imkonini beradi. “U juda xursand bo‘ldi” degan jumla o‘rnida vaziyatga mos ravishda “boshi osmonga yetdi” iborasini qo‘llash mumkin. Ikkinchi ifoda xursandchilikning kuchliligini obrazli tarzda ko‘rsatadi. Biroq iborani tanlashda suhbatdosh, vaziyat va nutq uslubi hisobga olinishi kerak. Rasmiy hujjatda ishlatilishi noo‘rin bo‘lgan ibora samimiy suhbatda juda tabiiy eshitilishi mumkin. Frazeologik birliklar oilaviy muloqot va avlodlar o‘rtasidagi til tajribasining uzatilishida ham muhim ahamiyatga ega. Kattalar tomonidan ishlatiladigan ko‘plab iboralar bolalarning nutqiga kirib boradi. Ular orqali yoshlar nafaqat so‘zlarning ma’nosini, balki muayyan vaziyatda qanday munosabat bildirish, qanday baholash va fikrni qanday ifodalash mumkinligini ham o‘rganadilar. Shu jihatdan frazeologizmlar til boyligini avloddan avlodga yetkazuvchi vositalardan biri hisoblanadi. Badiiy adabiyotda frazeologik birliklar qahramon xarakterini ochish, voqealarga muallif munosabatini bildirish va asarning milliy ruhini kuchaytirish uchun xizmat qiladi. Yozuvchi iboralar orqali qahramonning ruhiy holatini batafsil tasvirlamasdan ham o‘quvchida muayyan tasavvur hosil qilishi mumkin. Masalan, “uning yuragi orqasiga tortdi” ifodasi qahramonning qo‘rquvini ifodalasa, “ko‘ngli tog‘dek ko‘tarildi” iborasi uning quvonchini ko‘rsatadi. Badiiy matnda frazeologizmlarning qo‘llanishi qahramon nutqining tabiiyligini ham ta’minlaydi. Agar asardagi personajlar kundalik hayotda ishlatiladigan iboralardan o‘rinli foydalansa, ularning nutqi hayotiy va ishonarli ko‘rinadi. Shu bilan birga, muallif iboralarni ataylab o‘zgartirib qo‘llashi, ularning ma’nosini kuchaytirishi yoki kinoyaviy tus berishi mumkin. Bunday usul badiiy tasvirning ta’sirchanligini oshiradi. Frazeologizmlar maqol va matallar bilan ham yaqin munosabatda bo‘lsa-da, ular bir xil hodisa emas. Maqol odatda tugallangan hukm yoki hayotiy xulosani ifodalaydi: “Mehnatning tagi rohat”. Frazeologik birlik esa ko‘pincha gap tarkibida biror ma’no yoki vazifani bajaradi: “ko‘z ochib yumguncha”, “til topishmoq”, “bosh qotirmoq”. Ularni farqlash til hodisalarini to‘g‘ri tahlil qilishda muhimdir. Adabiy nutqda frazeologizmlardan foydalanish muallifning til mahoratini ham namoyon etadi. Iboralar fikrni jonlantiradi, matnning ohangini belgilaydi va o‘quvchining e’tiborini muhim jihatlarga qaratadi. Lekin ularni haddan tashqari ko‘p ishlatish matnni sun’iylashtirishi mumkin. Shuning uchun frazeologik birliklar mazmun, uslub va kommunikativ maqsadga mos tanlanishi lozim.

Zamonaviy axborot makonida frazeologik birliklarning qo‘llanish doirasi kengayib bormoqda. Televideniye, radio, gazeta, jurnal, internet nashrlari va ijtimoiy tarmoqlarda iboralar axborotni ta’sirchan yetkazish, o‘quvchi e’tiborini jalb qilish va muallif munosabatini ifodalash uchun ishlatiladi. Ayniqsa, sarlavhalarda obrazli iboralardan foydalanish matnning esda qolishiga yordam beradi. Ommaviy axborot vositalarida frazeologizmlar ko‘pincha ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarni obrazli yoritishda uchraydi. Masalan, “muzokaralarda yangi sahifa ochildi” yoki “masalaga ko‘z yumib bo‘lmaydi” kabi ifodalar voqeani oddiy bayon qilishdan ko‘ra ta’sirchanroq ko‘rsatishi mumkin. Bunday iboralar o‘quvchiga muallifning bahosini ham anglatadi. Shu sababli jurnalistik matnda frazeologik birliklarni qo‘llashda xolislik, aniqlik va axborotning ishonchliligi e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Internet kommunikatsiyasi frazeologizmlarning qo‘llanishida yangi imkoniyatlar yaratdi. Ijtimoiy tarmoqlardagi izohlar, shaxsiy yozishmalar, bloglar va qisqa videolar ostidagi munosabatlarda iboralar hazil, kinoya, norozilik yoki qo‘llab-quvvatlashni ifodalash uchun ishlatiladi. Masalan, “boshim qotdi” iborasi murakkab vaziyatga duch kelganlikni, “ko‘nglim joyiga tushdi” esa xavotirning kamayganini ifodalashi mumkin. Qisqa xabarlarda bunday birliklar katta izoh bermasdan turib, muayyan hissiy holatni yetkazishga yordam beradi. Raqamli muloqotda an’anaviy iboralar ba’zan yangi kontekstda qo‘llanadi. Muallif iboraning ma’nosini o‘zgartirmasdan, uni zamonaviy voqea bilan bog‘lashi yoki hazil maqsadida noodatiy vaziyatda ishlatishi mumkin. Ayrim hollarda iboraning bir qismi qisqartiriladi, yozuv bilan tasvir uyg‘unlashtiriladi yoki unga yangi

© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

so‘zlar qo‘shiladi. Bunday o‘zgarishlar tilning ijodiy imkoniyatlarini ko‘rsatsa-da, ular doim ham yangi frazeologik birlik shakllanganini anglatmaydi. Barqarorlik va ommalashish darajasi alohida o‘rganilishi kerak. Ijtimoiy tarmoqlarda iboralar tez tarqalishi mumkin, ammo ularning ma’nosi barcha foydalanuvchilar tomonidan bir xil tushunilmasligi ehtimoli mavjud. Ayniqsa, yoshlar nutqida uchraydigan yangi ifodalar katta avlod vakillariga notanish bo‘lishi mumkin. Shuning uchun raqamli muloqotda frazeologizmlarning ma’nosi, qo‘llanish vaziyati va auditoriyaning til tajribasi muhim ahamiyat kasb etadi. Internet tili frazeologizmlarning yangi shakllarini yuzaga keltirish bilan birga, ayrim an’anaviy iboralarning faol qo‘llanishini ham qo‘llab-quvvatlaydi. Masalan, hazil mazmunidagi postlarda “ko‘z ochib yumguncha” yoki “bosh qotirmoq” kabi iboralar voqea tezligini yoki masalaning murakkabligini qisqa shaklda ifodalashi mumkin. Biroq bunday misollar muayyan auditoriya va kontekst doirasida tahlil qilinishi lozim. Frazeologik birliklarning internetdagi qo‘llanishini o‘rganish zamonaviy o‘zbek tilidagi o‘zgarishlarni kuzatish uchun ham muhimdir. Buning uchun ijtimoiy tarmoqlardagi ochiq matnlar, internet nashrlari va bloglardagi misollar to‘planib, ularning ma’nosi, shakli va kommunikativ vazifasi qiyoslanishi mumkin. Bunday tahlil an’anaviy iboralarning yangi vaziyatlarda qanday ishlatilishini aniqlashga yordam beradi.

Frazeologik birliklardan samarali foydalanish uchun ularning ma’nosi, uslubiy bo‘yog‘i va qo‘llanish sharoitini bilish zarur. Har qanday ibora ham barcha nutq vaziyatlarida birdek mos kelavermaydi. Ayrim frazeologizmlar samimiy va norasmiy suhbatga xos bo‘lsa, boshqalari badiiy yoki publitsistik matnda ko‘proq ta’sir ko‘rsatadi. Rasmiy va ilmiy nutqda esa aniqlik ustuvor bo‘lgani sababli iboralar ehtiyotkorlik bilan tanlanadi. Birinchidan, frazeologik birlikning ma’nosi to‘g‘ri anglanishi kerak. Masalan, “qo‘li ochiq” iborasi saxiylikni, “qo‘li kalta” esa imkoniyatning cheklanganligini anglatadi. Ularni bevosita ma’noda tushunish yoki noo‘rin qo‘llash fikrning buzilishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun iboralarni o‘rganishda izohli va frazeologik lug‘atlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, iboraning uslubiy bo‘yog‘iga e’tibor berish zarur. “Burni ko‘tarilgan” kabi iboralar salbiy bahoni ifodalaydi. Uni suhbatdoshga nisbatan qo‘llash munosabatni keskinlashtirishi mumkin. “Ko‘z qorachig‘idek asramoq” esa biror narsani nihoyatda ehtiyot qilish va qadrlash ma’nosini beradi. Demak, iboraning mazmuni bilan birga, u orqali bildiriladigan baho ham hisobga olinishi lozim. Uchinchidan, frazeologizmlardan me’yorida foydalanish muhimdir. Bir matnda ko‘plab iboralarni ketma-ket qo‘llash fikrni ortiqcha bezab yuborishi, asosiy mazmunni ikkinchi o‘ringa surishi mumkin. Ayniqsa, ilmiy matnda ibora dalil yoki tushunchaning o‘rnini egallamasligi kerak. Badiiy matnda esa obrazlilik asarning maqsadiga xizmat qilishi, mazmunni tushunishga xalaqit bermasligi lozim. To‘rtinchidan, frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarini saqlash zarur. Iboralar xalqning hayot tarzi va dunyoqarashi bilan bog‘liq bo‘lgani uchun ularni o‘rganish ona tiliga hurmatni kuchaytiradi. Yosh avlodga frazeologizmlarning ma’nosini tushuntirish, ularni gap va matn tarkibida qo‘llashga o‘rgatish til boyligini saqlashga xizmat qiladi. Bu jarayonda iboralarning kelib chiqishi haqida ishonchli ma’lumot berish va xalq etimologiyasini ilmiy dalil sifatida ko‘rsatmaslik muhimdir.

XULOSA

Frazeologik birliklar o‘zbek tilining lug‘aviy boyligini tashkil etuvchi, xalqning tarixiy tajribasi va milliy tafakkurini aks ettiruvchi muhim til vositalaridan biridir. Ularning asosiy xususiyatlari turg‘unlik, yaxlit ma’no, obrazlilik va muayyan uslubiy bo‘yoq bilan belgilanadi. Frazeologizmlar nutqda oddiy axborot uzatish bilan cheklanmay, so‘zlovchining hissiy munosabati, bahosi va kommunikativ maqsadini ham ifodalashga xizmat qiladi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, frazeologik birliklar kundalik suhbatlarda fikrni ixchamlashtirish va his-tuyg‘ularni ifodalashda, badiiy adabiyotda obraz yaratish va qahramon xarakterini ochishda, ommaviy axborot vositalarida esa xabarni ta’sirchan yetkazishda muhim o‘rin tutadi. Internet kommunikatsiyasida ular an’anaviy

© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

shakllarda qo‘llanishi bilan birga, yangi vaziyatlarga moslashishi, hazil va kinoya vositasiga aylanishi ham mumkin. Frazeologizmlarning zamonaviy nutqdagi qo‘llanishini o‘rganish tilning o‘zgaruvchan xususiyatlarini aniqlash, yangi kommunikativ shakllarni tushunish va milliy til boyligini asrashga yordam beradi. Bunda iboralarning ma’nosi, uslubiy xususiyati, auditoriya va nutq vaziyati o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilinishi lozim. Frazeologik birliklardan samarali foydalanish uchun ularni kontekstga mos tanlash, ma’nosini to‘g‘ri anglash, ortiqcha qo‘llashdan saqlanish va zarur hollarda izohli lug‘atlarga murojaat qilish maqsadga muvofiq. Ta’lim jarayonida frazeologizmlarni amaliy mashqlar va matn tahlili orqali o‘rgatish o‘quvchilarning nutqiy savodxonligini rivojlantiradi. Shu sababli frazeologik birliklar zamonaviy o‘zbek nutqining nafaqat tarixiy merosi, balki bugungi kommunikatsiya sharoitida ham o‘z ahamiyatini saqlab kelayotgan faol vositalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati.-Toshkent: O‘qituvchi, 1978.-3-21b.
2. Rahmatullayev Sh. O‘zbek frazeologiyasi masalalari.-Toshkent: Fan, 1982.-5-30b.
3. Mamatov A. E. O‘zbek tili frazeologizmlarining shakllanish masalalari.-Toshkent: O‘qituvchi, 1999.-5-48b.
4. Yo‘ldoshev B. Frazeologik uslubiyat asoslari.-Samarqand: SamDU nashri, 1999.-5-30b.
5. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati.-Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.-50-60b.
6. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo‘ng‘urov R., Rustamov H. O‘zbek tili stilistikasi.-Toshkent: O‘qituvchi, 1983.-220-240b.
7. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili.-Toshkent: O‘zbekiston, 1992.-55-75b.
8. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты.-Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996.-С. 5-25.
9. Kunin A. V. Курс фразеологии современного английского языка.-Москва: Высшая школа, 1986.-С. 10-30.
10. Rahmatullayev Sh., Mahmudov N., Xolmanova Z., O‘razova I., Rixsiyeva K. O‘zbek tili frazeologik lug‘ati.-Toshkent: G‘afur G‘ulom, 2022.-5-30b.